

Adam J Sacks: Ryska reaktionärer gav en modell åt den moderna kontrarevolutionen

[Ur [Jacobin magazine](#), 15 maj 2022. Adam J Sacks har en magisterexamen och doktorsexamen i historia från Brown University och en magisterexamen i pedagogik från City College of the City University i New York. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Tsarväldet som föregick revolutionerna 1917 betraktas ofta som medeltida och otidsenligt. Men reaktionärerna i Ryssland banade också väg för moderna kontrarevolutionära metoder och inspirerade Europas fascistiska rörelser.

I allmänhet tänker vi på Ryssland som den osannolika födelseplatsen för världens första kommunistiska revolution. Men bolsjevikernas fantastiska strävan efter en internationell revolution över-skuggar faktiskt att det ryska tsarväldet under de omedelbart föregående decennierna hade varit reaktionens bålverk i hela den industrialiserade världen.

Även om Benito Mussolinis Italien vanligtvis får den tveksamma äran för att ha inlett det moderna auktoritära tänkandet, så finns det starka argument för att det ryska tsardömetts sista 36 år – Alexander III:s och Nikolaj II:s regeringstid, från 1881-1917 – utgjorde det slutgiltiga laboratoriet för att härska med undantagstillstånd och reaktionär terror. Från att utnyttja fördomar till paramilitär gatuterror och att hudflänga och censurera det skrivna ordet, var reaktionens arsenal väl utvecklad redan i Ryssland i slutet på 1800-talet.

I och med att nästan hela den härskande klassen i det närmaste tvingades i landsflykt efter 1917 och bildade en global diaspora på nästan 2 miljoner personer, spreds många av dessa idéer och metoder över hela världen – och en del av dem befruktade den politiska jordmånen för fascism och nazism.

Reaktionens skägg

Efter mordet på tsar Alexander II 1881 – efter 7 olika försök, inklusive bomber i Vinterpalatsets källare och beskjutning på gatan – kastades den ryska staten in i en panik som den aldrig hämtade sig riktigt från. Den så kallade tsarbefriarens enväldigt liberala program, som kännetecknades av upphävande av livegenskapen (samtidigt med en blygsam egendomsreform och jordfördelning), selektiva medborgerliga förbättringar för judar, lokalt självstyre och en självständig domarkår (progressivt med europeiska mått mätt), upphävdes snabbt av ett samlat program av motreformer.

Den nye tsaren, Alexander III, utmärktes av att vara beredd att bryta med till och med Romanov-dynastins mest långvariga och karakteristiska traditioner. Den nya härskaren bröt den långa obrutna raden av skägglösa härskare, sedan Peter den stores ursprungliga förbud mot skägg och åtföljande skatt på skägg 1698, och framträdde inte bara med ett imponerande långt skägg, utan lät sig också fotograferas klädd som en klassisk rysk muzjik eller bonde – en tydligt populistisk signal. Hans byggnadsprogram omfattade en antimodern stil som tittade bakåt till det Bysantinska och gamla Moskovitiska riket, och bröt banden med det efterliknande av en nyklassicistiskt inriktad europeisk

stil som i stort sett aldrig hade ifrågasatts under två sekel. Hans historiska verklighetsflykt och fantasier var ett nytt och väl avvägt sätt att förvandla politiken till teater, en av den moderna reaktionens huvudbeståndsdelar – och passande för en härskare som skröt med att han aldrig missade en generalrepetition på Mariinskijteatern.

Denna nya regim hade snubblat över en av den moderna reaktionen grundläggande sanningar: att konservatism också kan vara radikal. Och den verkliga hjärnan bakom denna vision var den heliga synodens överintendent och de två senaste tsarernas personliga handledare, Konstantin Pobedonostsev, något av en korsning mellan Dick Cheney och Darth Vader. Den kritiska realistiske konstnären Ilja Repin är berömd för att ha avbildat honom som en levande mumie, och den symbolistiska judiska poeten Alexander Blok tänkte sig honom som en vampyrliknande storinkvisitor, och skrev en gång:

Under dessa avlägsna, döva år
 Härskade apati och oklarhet i hjärtat
 Pobedonostsevs ugglevingar
 Sträckte sig över Ryssland
 Det fanns varken dag eller natt
 Bara skuggan av dessa enorma vingar
 Han ritade en trollbindande cirkel
 Runt Ryssland, och tittade henne i ögonen
 Med en trollkarls glasaktiga stirrande

Pobedonostsev kallade folkets överhöghet för ”vår tids största lögn”. Decennier före Joseph Goebbels talade han om den franska revolutionen som den yttersta ärkefienden, och han försökte öppet upphäva den. Han utarbetade ett samordnat program för censur och baktalade intelligentsian och förbjöd dussintals tidningar. Vidare skapade denna överintendent en statlig ideologi som uttryckligen var fientlig mot tanken på utbildning. Han och den nya tsaren avskaffade slutgiltigt universitetens självstyre och all högre utbildning för kvinnor. I sin brevväxling var de öppet föraktfulla mot gymnasial utbildning för tidigare trälar, och vid det nya nätverk av kyrkoskolor som Pobedonostsev grundade, lärdes inga andra ämnen ut än bibelläsning. Studenter på universiteten som på något sätt var politiska skickades direkt till militärtjänst.

Alexander III:s styre var något av ett högerpolitiskt experimentprojekt. För första gången skulle en stor europeisk stat styras med ”tillfälliga förordningar”, vilket innebar ett icke tidsbegränsat och lämpligt odefinierat ”undantagstillstånd”. Det gav staten makt att söka efter och ställa alla som bedömdes vara ett hot mot statens säkerhet inför krigsrätt. I praktiken innebar det att man skoningslöst genomförde något som lite vilseledande kom att kallas ”russifiering” – i grund och botten en sorts nationalistisk terror. Finnarna förlorade sin självständiga armé och postservice, inget kunde tryckas på ukrainska, universiteten i Warszawa och Vilnius stängdes, polska kunde inte längre användas på gymnasier (till och med polsk litteratur studerades på ryska), och litauerne började förlora rätten att använda det latinska alfabetet.

Kanske mer kända för amerikaner är de vågor av pogromer som följde på mordet på Alexander II – besläktat med amerikanska lynchningar och rasupplopp – och som är kända för att ha utlöst den största massflykten i modern judisk historia. Nästan hälften av den 5 miljoner stora befolkningen såg nu flykt som sin enda utväg. ”Pogrom” är härlett från ”åska”, och är ett av få ryska ord som blivit vanliga internationellt, speciellt som det på ett problematiskt sätt har använts för att beskriva

nazisternas antisemitiska gärningar. Programmet med apartheidliknande lagstiftning mot den judiska minoriteten är mindre känt. Hundratals lagar antogs som ”nödkungörelser”, vid namn ”Maj- eller interimslagarna”, och de avskaffade rösträtten och rätten att äga mark, införde strikta kvoter i alla offentliga utbildningsinstitutioner, och begränsade till och med judars frihet att anta kristna namn. Det följdes av att myndigheterna genomförde samordnade massutvisningar från flera städer. Nyutnämnda generalguvernörer i städer som Moskva och Kiev inledde sin mandatperiod med att kasta ut judar.

Den tidiga ryska socialdemokraten och kända författaren, Maxim Gorkij, flydde 1906 från landet, ock skrev som svar på nyligen inträffade händelser:

Är Europa så obekymrat inför att som granne ha ett land med 140 miljoner människor, som myndigheterna försöker förvandla till djur och fylla med fientlighet och hat mot allt som inte är ryskt, och inpräglade inte bara grymhet och våld utan också en lidelse för våld? Inser judiska bankirer i Europa att de ger pengar till Ryssland för att finansiera pogromer mot judar?

Skapandet av den moderna antisemitismen som den viktigaste, konspiratoriska reaktionära ideologin har ett tydligt ryskt ursprung. Den urtext som lade fram själva tanken på och formen för demoniska konspirationer om global dominans, *Sions vises protokoll*, som har kallats för en ”grund för folkmord”, dök först upp som en del av en större text av den ryske mystikern Sergej Nilus, med rubriken ”Det stora i det lilla och Antikrist, en nära förestående politisk möjlighet. Anteckningar av en ortodox troende.” Den publicerades första gången 1903 som en artikelserie i St Petersburg-tidningen *Znamja*, och nytrycktes under det följande decenniet flera gånger, med hjälp från den tsaristiska hemliga polisen, Ochrana, som en del av en propagandakampanj. Detta förfälskade dokument publicerades så tidigt som 1919 i Berlin, i överste Fjodor Vinbergs extrema högertidning *Lutj Sveta* (Ljusstrålen), och sedan 1920 i USA av Boris Brasol, som gav hjälp till Henry Fords amerikaniserade version, utgiven som *Den internationella juden*. Brasol, en framtida nazistagent och medlem i det tyskamerikanska Bund, var en före detta tsaristisk åklagare för justitieministeriet, och hade drivit det sista fallet om blodförtal i modern europeisk historia, fallet Mendel Beilis i Kiev 1913. Dokumentet är inte bara den definitiva antisemitiska texten, utan också det mest djupgående avståndstagandet från den moderna världen som finns i någon politisk propagandatext. *Protokollen* framställer all sorts politiskt tänkande eller mobiliseringar av arbetare eller massor som symptom på en apokalyptisk plan för att krossa världen. Texten har som mål att tysta allt kritiskt tänkande. Tydligt återfanns den bland de ryska monarkernas sista personliga tillhörigheter innan de avrättades i Jekaterinburg 1918. Hela familjen är idag helgon i den ryska ortodoxa kyrkan.

Revolutionen 1905 – som upplevde den första generalstrejken, det första militära myteriet (ombord på *Potemkin*, och odödliggjort av Sergej Eisenstein), och den första sovjeten, eller arbetarrådet, i rysk historia – ledde till så stora oroligheter, med vågor av pogromer och upplopp, att regimen nästan störtades. Och även om tsarens manifest i oktober 1905 fick det ryska tsarväldet närmare en europeisk sorts parlamentariskt styre, med en viss maktfördelning och en skyddad medborgerlig sfär, så utlöste denna svängning också en ännu mer radikal reaktionär mobilisering. I kölvattnet till den uppstod inget mindre än Europas första fascistiska organisation, Ryska folkförbundet, mer allmänt känd som de ”Svarta hundradena”, som grundades i november 1905.

Även om historiker inte längre tror att de två sista tsarerna låg bakom något systematiskt program av pogromer, finns det gott om bevis för att de underförstått stödde denna nya politiska rörelse inom

den radikala högern efter 1905. Svarta hundradena var ingen elitklubb utan en politisk massrörelse. Den var populistisk och antiborgerlig och tilltalade bönder och proletärer, och sökte arbetarnas räddning i enväldets namn. Till och med Vladimir Lenin konstaterade deras ”oupplysta bonde-demokratism” när de utvecklade en sorts rasistisk industrifientlig kapitalism som undvek att ifrågasätta godsägarklassens ägandeförhållanden, något som är välbekant bland senare fascismer. I synnerhet var deras fiender inte bara socialdemokrater och socialistrevolutionärer, utan liberalismen i sin helhet, inklusive de konservativt sinnade liberaler som sökte efter en väg till reformer. De fick vapen från polisen, ekonomiskt stöd från guvernörer, och den sista tsaren hade till och med mottagning för dem och tog emot deras hederseblem. (Vid ett tillfälle räknade tsarens ”guru”, Rasputin, munken och Svarta hundradenas talesperson Ilidor som en nära förtrogen.)

Gatuterror

Svarta hundradena bildade ”kampgrupper” (*bojevje družinij*) som bar gula skjortor (långt innan Mussolinis svarta och Hitlers brunskjortor), organiserade gatuterror och strejkbryteri och bedrev en mordkampanj, speciellt mot judiska medlemmar i det liberala konstitutionellt demokratiska (”kadet-”) partiet. De försökte utan framgång mörda premiärminister Sergej Witte, som hade skrivit 1905 års manifest, och vid ett ointetgjort försök att döda kadetledaren Pavel Miljukov under ett möte med landsflyktiga i Berlin, mördade medlemmar från Svarta hundradena Vladimir Dimitrevitj Nabokov. Nabokov var en ledande kadetliberal och far till den kända romanförfattaren, och hjälpte till att göra slut på monarkin och avskaffa dödsstraffet och stödde fullständig befrielse för judar. Hans mördare, veteraner från Svarta hundradena, dömdes men sattes aldrig i fängelse, och samarbetade senare med nazisterna. Tillsammans med tidigare generaler svor dessa mördare lojalitetseder till Tredje riket och bildade under SS’ beskydd till och med en rysk version av Hitlerjugend, och efter kriget flydde en del av dem slutligen till Sydamerika.

Regeringens terror efter 1905 utvecklades till massmord, och under Stolypins terror hängdes minst 3.000 ”revolutionärer”. Men inte ens så drastiska åtgärder kunde avvärja den ryska statens nästan fullständiga sammanbrott till ett fullständigt inbördeskrig efter februari- och oktoberrevolutionen 1917. De kontrarevolutionära ”vita” generalerna anslöt sig öppet – eller var själva medlemmar i – Rysslands extremhöger. Deras reaktionära program förföll till radikal antisemitism fylld av en biologisk världssyn, där nya ”rastester” tillämpades för alla i armén och de provisoriska regeringar som de vita som hastigast upprättade i de områden de ockuperade. Det största utbrottet av systematiskt dödande på den europeiska kontinenten före Förintelsen genomfördes av den så kallade Frivilligarmén under skydd av de vita i Ukraina. Organiserade som militära operationer mördade de 1921 tio- eller till och med hundratusentals judar i Ukraina. Som regel benådade de vita militär-guvernörerna de som var inblandade i mordet.

Svarta internationalen

Efter att de hade besegrats av Röda armén bildade den ryska härskande klassen och de vita arméernas ledare en diaspora som en del kallade en ”svart international”. Även om de var få till antalet, så spelade ryska tsaristiska landsflyktiga avgörande roller vid viktiga ögonblick under nazismens uppkomst. Med sitt pressföretag *Crusade*, som hade sin bas i Berlin, fortsatte propagandister som Vinberg inbördeskriget med andra medel. Han beskrivs som ett mellanting mellan Svarta

hundraåren och nazismen, och talade ofta om behovet att stå fri från både de röda och gyllene internationalerna. *Die Brücke* eller *Aufbauvereinigung*, som grundades i München 1918-1919, var den organisation som mest bestämt planerade nazismens ryska rötter, inklusive de tidigare vita generalernas presschefer och de senare nazistiska cheferna för pressen och utrikes angelägenheter. Historiker spårar Hitlers omvändning till det globala konspiratoriska inslaget i sin antisemitism till deras material.

Detta samarbete och till och med enhet mellan den terroristiska tyska och ryska högern fick omedelbara och allvarliga resultat: Kappkuppen i Berlin 1920, Ölkällarkuppen i München 1923, och mordet på Nabokov och utrikesminister Walter Rathenau, båda 1922. Den ryska sidan av Ölkällarkuppen är till stor del bortglömd, eftersom hjärnan bakom den, en rysk-baltisk tysk och redaktör för *Aufbau*, Erwin von Scheubner-Richter, dog vid attentatet.

Om begreppet "wilhelminism" uppstod för att beteckna ett imperialistiskt, ärkekonservativt och antisocialistiskt politiskt klimat i det tyska kejsardömet, så kanske "pobedonotstevism" eller "senromanovism" ska införas som förkortning för den högerradikalisering som nådde sin höjdpunkt i Ryssland före Första världskriget. När det antirevolutionära ryska högkvarteret föll samman vid nederlaget i slutet av inbördeskriget, seglade förbittringen över det ut över Europa – med ödesdigra konsekvenser. Det utgör en påminnelse om att politiska uppfattningar inte alltid bara rör sig från vänster till höger, och att det var den ryska världen som var först att ställas inför sammanbrottet för det moderna livets löften. Det ryska kontrarevolutionära förflutna finns inte långt under ytan på den nazistiska retoriken eller till och med det moderna auktoritära tänkandet överhuvudtaget.